

Сулайманов К.А.

1916-ЖЫЛДАГЫ КЫРГЫЗ КӨТӨРҮЛҮШҮНҮН НЕГИЗИ

Сулайманов К.А.

ОСНОВАНИЕ ВОССТАНИЯ КЫРГЫЗОВ 1916 ГОДА

К.А. Sulaimanov

FOUNDING OF REVOLT OF KYRGYZOV 1916 YEAR

УДК: 94(575.2):303.443

Макалада 1916-жылдагы кыргыздардын көтөрүлүшүнүн түздөн-түз негизи болуп падышалык Россиянын колонизатордук саясаты экени так белгиленген. Ошону менен бирге таптык күрөш, жер маселеси, улуттук, диний жагдайлар, же аскерге, жумушчу батальонго тартуу себептери да каралган.

Негизги сөздөр: көтөрүлүш, козголоң, манаптар, келгиндер, колониялаштыруу.

В статье прямым основанием восстания кыргызов 1916 года определена колонизаторская политика Царской России. Вместе с тем рассмотрены и другие причины, как классовая борьба, земельная, национальная, религиозная, в том числе призывы в армию и привлечения в рабочие батальоны.

Ключевые слова: восстание, бунт, манапы, переселенцы, колонизация.

In the article, direct founding revolt of kыргызов 1916 year colonialist politics of Tsar's Russia is certain. Other reasons are considered at the same time, as a class struggle earth is national, religious, including call-ups and bringing in working battalions.

Key words: revolt, rebelling, migrants, colonization.

Ал жагы Алтай, бул жагы Ала-Тоо, Ат-Башы, Алайды мекендеген кылым карыткан кадырман кыргыз калкы, мына бүгүн өзүнүн эгемендүү, демократиялык, укуктук, социалдык мамлекетине жетишип бейпил турмушун кечирүүдө [1].

Кылчайып тарыхка карасак, биздин эранын башында, тагыраак айтсак 700-чү жылдарда Барсбек Ынанчу Алп Бильге бабабыз түптөгөн Кыргыз Каганатынан, бүгүнкү Кыргызстан, Кыргыз Республикасы мамлекетибиз менен ааламга таанылып адамзат цивилизациясында опол-тоодой ордолуу ордубуз бар. Бул өткөн кылымдар арасында кыргыз эли не деген азап-тозокторду, кандай гана алаамат-апааттарды башынан өткөрбөдү, не деген жоолор менен жөөлөшүп, дөөлөр менен кармашпады. Бирде женип, бирде женилип, бир толуп, бир бөксөрүп акыры, акылман кыргыз эли, Манас атабыздын асабасы астында биригип түтүн булатып келет.

Бул тарых – ачуу чындык. Бирок кандай тарыхыбыз болбосун, аны билүүбүз абзел, анткени келечек жашоонун сабагы тарыхтан алынат эмеспи. Тарыхын жоготкон эл дайынсыз болоору шексиз экенин көрүп билип келебиз. Фашистик Германиянын идеологу Геббельс: “Ар кандай элдин тарыхын алып кой, ал бир кылым өтүп, тополоң катмарга айланып калат, дагы бир кылым өткөрүп аларды мал сыяктуу алдына салып айдап алсан болот” - дейт [2].

Бул сөз жөн жайынан айтылбаса керек. Байкап көрсөк “Дүйнөлүк аймагы боюнча эң чоң, калкынын саны боюнча эң көп улуу талаа мамлекети, анын улуу эли – Кыпчактар” [2] жөнүндө айтылгандай.

Себеби алардын да - Кыпчактардын тарыхы алынып, айтылбай дайынсыз кеткен эле. Кубанычтуусу ал улуу элдин урпактары тарабынан, бул улуу сырдын алгачкы барактары мезгили келип жазыла баштаган чак. Кыргыз эли да эбак эле сабатсыздыкты жойуп, агарып-көгөргөн калктардын катарына кошулган менен бурмаланып келген тарыхы оңдолуп-түзөлбөй келди. Мына бүгүн өзүнүн нукура эгемендүү, көз-карандысыз жашоосун чейрек кылым басып өткөндө, буга чейин таңууланып келген кыргыздын жан дүйнөсүнө төп келбеген идеологиялардан жасалган, тагыраак айтканда акпадышанын запкысынан, тоталитаризмдин каргашасынан, социализмдин баш айланткан иллюзияларынан куралган – Кыргызстан тарыхын түп-тамырынан кайрадан карап чыгууга убакыт келди.

Идеологиянын зыяндуу кесепеттерин айгинелесек – “идеологиянын кызыкчылыктарын чындыктан жогору коюу, идеологиянын кызыкчылыгына жооп бербеген фактыларды, аргументтерди өзүнө ылайыкташтырып, бурмалоо, “жабык” маселелердин тизмесине кошуп салуу” [5] - дегенди билдирет.

Улуу кыргыз эли да “Бараалында баатыр эл, кайгырганда кайран эл” – болуп, өз тарыхын жазып келди. Кыргыз элинин тарыхындагы ошол жабык темалардын бири “Үркүн” – деген бир сөз менен адабият беттеринен орун алды. Бул кыргыздардын 1916-жылдагы көтөрүлүшү эле. Андан бери туура 100-жыл өтүптүр. Өлкөбүздөгү уюштурулуп жаткан эл аралык илимий жыйындардын бул темага, басым жасалып арналгандыгынын чөө жайыда ошондон улам болсо, экинчи жактан, үстүбүздөгү жылдын “тарых жана маданият жылы” – деп аталып калышы да, бул маселеге мамлекеттик жана эл аралык денгээлде көңүл бурулушуна даңгыр жол ачып салды. Ошондуктан бүгүн да, бул темага кайдыгер карабаган атуулдар, илимпоздор жүздөгөн мыкты макалаларды жазып жаткандыгында шек жок. Бирок, бул маселе көптөгөн чукул илимий изилдөөлөрдү, тарыхый иликтөөлөрдү талап кыла турган, көлөмдүү жана салмактуу эмгектерди жарата турган, али катмары бузула элек терең, түгөнгүс кенч.

1916-жылдардагы кыргыздардын көтөрүлүшүн жана падышалык өкмөттүн бул көтөрүлүштү айоосуз басканга жасаган аракеттеринин себептерин, буга чейин, айрыкча Улуу ата мекендик согушка чейинки убактарда бирөөлөр таптык күрөшкө, башкалары жер маселесине, улуттук диний жагдайларга, согушка каршы нааразылыктарга, массалык аскерге тартууга байланыштырып келишкен. Бул жагдайлардын ар биринин өзүнчө мааниси жана орду бар.

Чындыгында да 1916-жылдагы жалпы саясий абалга назар салсак падышалык Россия согуштук

абалда тургандыктан аскердик күч, азык-түлүк, техникалык шайман жарак жабдык жагынан аябай алсырап турган эле. Мындай оор абалдан чыгуу максатында, көмөкчү күч катары тылдагы иштерди жандандыруу үчүн 1916-жылы 25-июнда бүт Түркстанды солк эттирген, Орто Азиядагы – кыргыз, өзбек, тажик, казак, түркмөндөрдү аскерге чакырууга буйрук чыгарган. Бул буйрук боюнча 220 миңдей 19 дан 35 жашка чейинки эркектер аскерге алынышы керек эле. Падышалык өкмөттүн мындай кадамы, айрыкча эмгекчил кыргыз элинин түшүнүгүндө бейажал өлүмгө тете болчу. Себеби, ансыз деле күндөн күнгө көбөйүп бараткан орус келгиндеринин кысымынан киндик кан төккөн жерлеринен ажырап бараткан, бай-манаптардын чеги жок опсуз талап кылган салыктарынан, сүткор соодагерлердин айла-амалынан алсырап, өзөгүн өрт алып турган карапайым кыргыз элине күтүлбөгөн жардыктын жарыяланышы, анын үстүнө “Аскерге барсаңар, чочконун этин жегизишет” – деген сыяктуу атайылап таркатылган ушак-айыңдар феодалдык коомдогу аң-сезимдүү элдер арасында нары коркунучтуу, нары жиркеничтүү дүрбөлөн түшүрдү.

Кыргыз эмгекчил элинин 1916-жылдагы көтөрүлүшүн Орто Азия элдеринин көтөрүлүшүнө байланышсыз кароого болбойт. Анткени жардыктын учкуну жалпы Түркстанды каптаган өрткө айланган эле. Бирок көптөгөн маалыматтарга караганда Жети-Суудагыдай оор абалга башка аймактагы элдер кабылбаган эле. Жети-Суу колониялык саясаттын запкысын эң каттуу тарткан регион болчу. Буга далил катары, Түркистанга жер ооп келген 106 миң орус дыйкандарынын 69 миңи Жети-Сууга жайгашкандыгын айтсак болот. Кыргыз жер суусун басып алуудагы максаттарынын бири орус келгиндери туруучу поселокторду куруу эле. Орто Азия элдеринин арасында биринчилерден болуп кыргыз аймактарын колониялоо башталган. Түркстандын биринчи генерал-губернатору Кауфмандын буйругу боюнча 1874-жылы Кара-Балтада орустардын биринчи турагы түзүлгөн, андан ары 3-5 жылдын ичинде Чалдыбар, Дмитровка, Михайловка, Таласта Николай поле, Рамановка, Андреевка, Владимировка поселоктору түзүлгөн.

Дал ушундай абал Кыргызстандын түштүк аймактарында да болуп, Фергана өрөөнүндөгү кыргыздар да орус келгиндерине биринчилерден болуп дуушар болушкан. 1893-жылы Куршабта Пакровский, Көк-Артта Михайловка, Гавриловка сыяктуу поселоктор пайда болду. Андан нары кыргыз жерлерин колонизациялаштыруу тездетилген жапырт түрдө жүргүзүлгөндүктөн келгиндердин саны массалык түрдө көбөйдү. Түркистандын калган башка баардык аймактарына отурушкандардын саны канча болсо кыргыз жеринде ошончо болду. Мындан, падышалык Россиянын укуруктуу узун таштап 1864-жылдан бери атайлап ойлоноштурулган, эсептелинген империалисттик колонизатордук максатын, экинчиден революция чыгарууга даяр турган орус дыйкандарынан чочулап, аларга жер таап берип алаксытуу чараларын иш жүзүнө ашырып жаткандыгын белгилеп кетсек болот.

Колонизатордук саясаттын башталышы Россиядагы жакырчылыктын кесепети экени, абалдан чыгуу үчүн агрардык “жаңы” өнүгүү жолун ойлоп таап өз дыйкандарын Сибирьге көчүрүүдөн башталган. Бул “переселение” – деп аталган падышалык Россиянын өз элине кылган алдамчылык, кыянаттык мамилесин В.И. Лениндин эмгектеринен карап көрсөк: “1861-жылдан 1885-жылга чейин 300 000, б.а. жылына 12 000 дыйкан переселение кылынган; 1886-1905-жылдары 1 520 000, б.а. жылына 76 000; 1906-1910-жылдарда 2 516 075, б.а. жылына 500 000 дыйкан Сибирьге көчүрүлгөн” – деп жазат “Переселение ишинин мааниси” - деген макаласында. “Правда” 1913-ж. 27-апрель [6].

Түркстанды колонизациялаштыруу падышалык Россия үчүн эң орчундуу маселе экендиги ошол убакта жарык көргөн айрым авторлордун эмгектеринен да байкаса болот. Мисалы: князь В.И. Масальский өзүнүн “Түркстанский край” – деген китебинде “Шымаланып ойку-солку болбой, күмөн санабай, ийгилик колго тиерине ишенип, өзүбүз жасаган күч аракеттерибиздин акыбети миллиондогон жаңы теше жерлерди маданиятка тартуу жана орус өнөр жайын ага зарыл керек пахта менен камсыз кылуу, бул жагынан чет өлкөгө көз карандыктан толук тутулуу менен гана эмес, ошондой эле айыл чарба өнөр жайын зор тармагын түзүү, элибиздин байлыгын өлчөөсүз көбөйтүү, Түркстанды орус адамдарынын колониялоосун күчөтүү менен да кайта тургандыгын эсте тутуп иштөө зарыл” - [3]. деп жазат. Ал эми мамлекеттик Думанын мүчөсү А.Л. Трегубов “Жети-Суу сыяктуу берекелүү аймакта толгон-топон асыл жерлерибиз болуп туруп, башка жактарга, көчүрүлүшү небак эле курч маселелердин бирине айланган орус дыйкандарынын ошол жерлерге эч бир жайгашалбай жатышы кудай алдында күнөө кылгандык жана адамдар алдында уятка калгандык эмеспи. Ойгонуп келе жаткан Кытай, мындайча айтканда жаап жашырбай эле сугун артып турган биздин ээликтерибиздин бул бермети капарга алынбаган бойдон калып жатканда өзүбүздүн түндүк тараптагы жерлерибизге адамдарыбызды жайгаштыруу жөнүндө камкордук кылышыбыз күлкү келеерлик жоруктай көрүнөт. Жети-Сууга олуттуу карап ага тезинен калк жайгаштыруу зарыл муну логиканын закондору, мамлекеттин, коомдун закондору талап кылып турат” - дейт [3].

Профессор Васильев Жети-Суу жөнүндө эч бир күмөнсүз эле “Россия үчүн Жети-Суу облусу колония болуп эсептелинет. Болбосо ал өзүнүн продуктулары үчүн рынокту кайдан таба алмак. Облустун азыркы жана келечектеги экономикалык жана мамлекеттик мааниси ага жанаша жаткан облустар менен мамлекеттердин кызыкчылыктарынын жана мүдөөлөрүнүн метрополиянын (Россиянын), анан өзүнүн күчтөрүнүн таасири астында түзүлөт. Жети-Суу Россияда ашыкча көбөйүп кеткен калк жайгаштыруучу аймак катары алдынкы орунда туруп келди, бул жагынан да мааниси да кыйла дагы узак мезгил бою сакталып кала бере тургандыгында шек жок. Анткени анда Түркстан менен катар колониялоого жарактуу зор жер фондусу бар” - [3] деп ишеништүү

пикирин айтат.

Кыргыз жерине болгон бул кызыгуулар курулай сөз эмес экендиги, же кагаз бетинде калып кетпегендигине төмөндөгү цифралар далил болчудай: 1916-жылга карай Түркстандагы 914 орус поселогу менен станцияларынын карамагындагы 2900 теше жердин 56,7 пайызы, башкача айтканда ар бир оруска 3,4 теше жер туура келсе, жергиликтүү калктын ар бирине 0,21 теше жер туура келген. Ал эми кыргыздар менен кошо жашап келген орустардын ортосунда: 1900-жылы Пржевальск уездинин 11 процентин түзгөн орус калкынын карамагында уездин баардык айдоо жеринин 23,8 пайызы турган болсо, 1916-жылы 21,1 процентин түзгөн орустар жердин 67,3 пайызын алган, 1920-жылга чейин 34,1 процентин түзгөн орустар жердин 84,7 пайызын ээлеп алышкан. Ушундай эле абал Пишпек жана башка уездерде да орун алган [3].

Кала берсе падышалык Россиянын согуштук абалда тургандыгынын кесепеттери да эмгекчил элдин мойнуна түшкөн оор жүк болду. Падышалык Россиянын ким менен согушуп жатканын билбеген карапайым эл, орус армиясынын муктаждыктары үчүн мал-мүлкүн бере баштады. Бул “ыктыярдуу” түрдө деп аталган чогултуулар, келгиндер Администрациясы жана жергиликтүү Манаптар тарабын эч кимдин макулдугун сурабай эле, мүмкүнчүлүгү бар жогуна карабай, эмне береерин бөлүштүрүп убактын белгилеп койушкан. Бул карапайым элге түшкөн жүк – дегенибиздин себеби, байлардын, манаптардын кожолуктары мындай чогултуулардан, администрацияга көмөктөштүгү үчүн бошотулган болчу.

Элден топтолуп жөнөтүлгөн мал-мүлктүн өлчөмү жөнүндө Куропаткиндин падышага 1917-жылы берген отчетун мисалга алсак жетиштүү болоор. “Согуштун муктаждыктары үчүн Түркстандан 40,899,244 пуд пахта, 38,004 чарчы аршин кийиз, 3,109, миң пуд пахта майы, 229 пуд самын, 300 миң пуд даярдалган эт, 473928 пуд балык, 70 миң жылкы, 12,797 төө, 13,441 боз үй жөнөтүлдү” – деп билдирген. Мындан башка да майда-барат буюм-теримдерине чейин: байпак, аркан, жүн, тери, май ж.д.у. сыяктууларды шыпырып ала беришкен.

Жергиликтүү калктын адам чыдагыс мындай оор абалга кабылуусуна, чогултуунун адилетсиздиги да кошумча болду. Боз үйлөр, кедейдин жалгыз үйлөрүнөн, жылкылар чарбакердин акыркы жылкыларынан чогултулган, ал эми байлар, манаптар бир нече үйлөрү, жылкылары бар туруп беришкен эмес. Чаласына мал-мүлкүнөн ажырашкан кедейлер, согушка кеткен солдаттардын үй-бүлөсүнө акысыз иштеп берүүгө тартылышкан.

Карапайым элдин турмушу падышалык өкмөтсүз деле жыргап кеткен жери жок экендиги мына ушундай эле. Эл башкарган бай, манаптардын бийлигинен да азап-тозок көрүп, эптеп жан багып келишкен. Манаптар карамагындагы адамдардын мал-мүлкүн эле эмес, өмүрүн да өзүлөрү каалагандай калчап турушкан.

Ошентип каралып жаткан маселени жыйынтыктап келсек, тагыраак айтканда 1916-жылдагы кыр-

гыздардын көтөрүлүшүнүн чыгышынын негизги себептери жогоруда келтирилген фактылар жана аргументтер менен катар, ошол эле генерал-губернаторлордун, профессорлордун, княздардын, Дума мүчөлөрүнүн эч бир бүдөмүксүз айткан сөздөрүнөн, таамай жазган рапорт, буйруктарынан да падышалык Россиянын Түркстан крайына, анын ичинде Жети-Сууга болгон империалисттик колонизаторлук саясаты экени, ачык көрүнүп калды.

Бул жөнүндө акападышанын абийирдүү төбөлдөрүнүн бири болгон Г.И. Бройдонун 2016-жылдын 3-сентябрында Ташкент шаарынын Сот Палатасынын тергөөчүсүнө берген далилдерин тыянак катары көрсөтсөк жакшы болгону турат.

Анда:

1. Өкмөттүн ар кандай органдарынын, ошонун ичинде келгиндер Башкармалыгынын системалуу иштеген иштеринин натыйжасында кыргыздар караманча жерсиз калышкан, чарбасы бүлүнүп бүткөн. Бирок бул кырдаал көтөрүлүштүн чыгышына түздөнтүз себеп болгон эмес, анткени чарбаны бүлүндүрү иши менен катар алар коомдук уюмдашуу мүмкүнчүлүгүнөн ажырап калышкан, ошонун аркасында эч кандай, мейли эң кичине болсо да, жашырын жыйналыш өткөрүү, эч кандай көтөрүлүшкө даярдык көрүү жана башкалар мүмкүн эмес болчу. Баш кошууга кенедей жасалган аракеттери болуштагы “өз” кыргыздары аркылуу администрацияга белгилүү болуп калмак.

2. Мейли улуттук, мейли диндик жагдай да көтөрүлүшкө себеп боло алган эмес. Себеби, кыргыздар уруу-урууга бөлүнүшкөн, бул уруулар эзелтеден бери касташып келишкен, ал ушул күнгө чейин уланууда. Край басып алынгандан баштап андагы иш-чаралардын баары манаптар аркылуу жүргүзүлүүчү. Болуштук административдик бөлүштүрүү киргизилгенде манаптын милдети өзгөрө баштады. Мурда болуш урууну билдирчү. Андан кийинки административдик бөлүштүрүү урууга бөлүү менен карама каршы кетти. Жаңы болуштук бир административдик бирдикке эки уруунун өкүлдөрүн бириктирүүнү жасалма түрдө киргизди да, ошонун өзү менен болуштун ичинде токтобогон өз ара кармашты пайда кылды. Ошондуктан улуттук негизде биригүүгө жол бекилген эле. Кыргыз урууларынын арасындагы биригүү аракетинин болгондугун бир да тарыхчы белгилеген эмес, андай аракетке суу, жайыт талашуудан келип чыккан уруу арасындагы касташуу жолтоо болгон. Кыргызстандын чөйрөсүндө диндин таасири жөнүндө айта турган болсок, анда дайыма өзүнө караганда кубаттуу, өнүккөн элдин бийлиги алдында болгондуктан, кыргыздар тигил же бул диний агымга баш ийип келишкен, кээде андай агым кыргыздарга зордук менен киргизилген. Тарыхый изилдөөлөр Жети-Сууда буддизм, христиан диндери болгонун кабарлайт. Акыркы убактарда мусулманчылык тарайт, бирок ал зордук менен таратылгандыктан өтө жайылып кете албаган. Мусулманчылыктын кыргыздар арасындагы таасирин ошол убакта кыргыз мечиттеринин жоктугунан, Меккеге барган адамдардын өтө сейректигинен, диний сабатсыздыктан, мазарларга зыярат кылуу,

табынууну билбегендигинен билип койсо болот. Ошондуктан элди дин жолунда бириктирип көтөрүүгө да негиз жок эле.

3. Кээ бирөөлөр бул “козголоң” согушка каршы наразылыктан келип чыккан көтөрүлүш - деп түшүндүргүсү келет, бирок андай көтөрүлүш кыргыздардын саясий дэңгээлинин өтө төмөндүгүнөн улам болушу да мүмкүн эмес. Анткени алар ким менен согушуп жатканын да билишпейт жана бизди, аскерге орустар менен бирдей шартта алгыла деп өздөрү суранып жатканы да ошондон эмеспи.

4. Бир гана себеп калат: көтөрүлүш – падыша өкмөтүнүн андан аркы колонизаторлук иш аракеттери үчүн кыргыздарды тып-тыйпыл кырып салып, жэрин бошотуп алууга багытталган жогорку бийлик менен бирге (Ташкент менен Жети-Суу) бүткүл администрациянын кара ниет чагымынын натыйжасы. Акылга сыйбас кыянаттык менен берилген буйруктар, администрациянын төбөлдөрүнүн жалган түшүндүрүүлөрү, келген орустардын колтугуна суу бүркүү, алардан отряд түзүү, кунсуз киши өлтүрүүлөр, жазасыз ээн баштык – мына ушунун баары көтөрүлүш чыгарды демиш болуп, “кыргыздарды кырып жойууга” багытталган. Полиция тарабынан куралдандырылып жана уюштурулган аскер отряддары менен дыйкандардан түзүлгөн кошуундардын иш-аракеттеринин аркасында крайдын администрациясы улам толукталып келип жаткан аскерлердин көз алдында кыргыз калкын душман катары көргөзүү менен кырдаалды билгичтик менен улам күчөтүп курчуткан [4].

Мына ушундан улам, бул маселе боюнча “Таптык күрөш эмес” - деген пикирди колдоого толук негиз бар десек болот. Мунун себеби, көтөрүлүштүн чыгышында эле эмес, басылып калышында да жатат. Бул, кыргыздардын 1916-жылкы күрөшүндө эң негизгиси – революциялык мүнөз жок эле, болсо да эртереек болуп, бышып жетиле элек болчу. Колониялык баскынчыларга каршы улам ар жерден баш көтөргөн көтөрүшчүлөрдүн, саясий жактан уюшкан жетекчилиги жок болгондуктан, бири-бири менен тыгыз байланышта болбошу пландуу күрөш жүргүзө алышпаган. Ал эми Россиялык пролетарий ал кезде өзү подполиезде жүргөндөндүктөн башка жактагы кыймылдарга жардам берүүгө али ачык чыга алган эмес. Ошентип Орто Азиянын, анын ичинде кыргыздардын эмгекчил массалары көтөрүлүштө пролетариаттын, кийинчереек турмуш көрсөткөндөй таамай айтканда, большевиктер партиясынын жетекчилигисиз калган.

Бул жөнүндө улуу көсөм, накта революциягер В.И. Лениндин айткан гениалдуу сөздөрүн, кыргыз элинин 16-жылкы көтөрүлүшүнө толук жана бүт бойдон колдонсок болот. Ал 1916-жылдагы Ирланд көтөрүлүшү жөнүндө минтип жазган: “Ирландтардын бактысыздыгы көтөрүлүшкө өз убагында эмес, пролетариаттын Европада болоор көтөрүлүшү али жетиле элек кезде чыгышкандыгында турат” [6]. Так ушундай, кыргыз көтөрүлүшүнүн бактысыздыгы да ал кездеги орус пролетариаты пыдышага, Россиялык империализмге каршы чечкиндүү күрөшкө ачык чыга албагандыгында жана Орто Азиянын көтөрүлүшкө чыккан элдерине реалдуу жардам бере алба-

гандыгы болгон.

В.И. Ленин: “Падышалык бийликти кулатуу үчүн пролетариат менен бирге болгон массалык күрөштөн башка эч нерсе жок, өкмөт тараптан дуушар кылынып жаткан өтө муктаждыктан, жакырчылыктан, ачкачылыктан өлүүдөн дыйкандардын кутулушуна ал күрөштөн башка жол жок жана болууга да мүмкүн эмес. Мындай күрөш үчүн пролетариаттын күчүн даярдоо, пролетариаттык уюмдарды түзүү, өнүктүрүү жана чыңдоо, - РСДРПнын кезектеги милдети мына ушундай” - [6] деп жазат. “Рабочая газета” 1916-ж. 31-декабрындагы макаласында бул жөнүндө В.И. Сталин да: “Улуттук боштондук кыймылынын революциячыл мүнөзү – империалисттик эзүүнүн кырдаалында” - [6]. деп жазат. Көтөрүлүштүн өзүнүн мүнөзү боюнча антикалониялдык болгону В.И. Лениндин: “Улут маселеси боюнча тезистер, Эң сонун иш, Дублиндеги тап согушу, Улут маселеси боюнча резолюция” ж.б. эмгектеринен, О.А. Шкапскийдин, А.А. Кауфмандын, Ж. Абдыракмановдун, Т. Рыскуловтун, Б. Солтоноевтин, О. Ибраимовтун ж.б. эмгектеринен байкаса болот.

Байкуш кыргыз элимдин бактысы бар экен. Акылмандык менен, баатырдык менен ошондой адам чыдагыс кыйынчылыктардын баарын жеңип, тунжураган карангылыктан Ленин шамы жарыткан жаңы заманга жетти “Жарык жолу Лениндин, Бактысы болду элимдин” же “Кандай адам тууду экен Лениндей уулду” – деген сыяктуу тоо булбулу Токтогул атабыздын акыйкат, азатчыл ырларынын деми менен, алгачкы кара кыргыз автономиялуу областыбызда элибиздин саны 700 дөй болсо, 1960-жылдарда миллионго жетсе, мына бүгүн 6 000 000го жеттик, өнүккөн, өскөн келечектүү эл болдук.

Сөздүн акырында бул тарыхка убагында “табу” койулгандыгына карабай табият берген зиректик менен, тагдырын тобокелге салып идеологияга каршы келсе да бул чындыкты, бул тарыхты жоголуп кетпесин, айтылбай калбасын, улуу Кыпчак элиндей унутулуп калбасын – деп жарыкка чыгарган, адабияттар бетинен муундарга жеткирген эр-азамат улуу агаларыбызды: Аалы Токомбаев - “Таң алдында (Кандуу жылдар)”, Касымалы Баялинов - “Ажар”, Мукай Элебаев – “Узак жол”, Жусуп Турусбеков - “Ажал ордуна”, “Ук жер жүзү”, Касым Тыныстановторду “Таң” эстебей кетсек туура эмес болотко.

Ошол Үркүндүн жазыксыз курмандарын унутпай эскерип жүргөнүбүз алар жөнүндө бизге жеткирген жазуучу тарыхчыларбызды элибиздин баатырлары катарында баркына жетип, таазим кылганыбыз биз бүгүнкү улуу кыргыз элинин урпактарынын адамдык карызы да, парызы да болсо керек.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2010-ж.
2. Абдрахманов Г. Улуу эл. 1-китеп. 3-б.
3. Абдракманов Ж. Кыргыздардын 1916-ж. көтөрүлүшү.
4. Бройдо Г.И. 1916-жылдагы кыргыз көтөрүлүшүнүн тарыхы материалдар.
5. Ибраимов О. Кызыл кыргын.
6. Ленин В.И. Толук топтолгон чыгармалары: 16-том, 394-б., 19-т. 51, 77, 359-б., 21-т. 330, 325-бб.

Рецензент: к.и.н., профессор Дуйшеев Ж.А.